

Faculty of Dentistry
Te Kaupeka Pūniho
New Zealand's National Centre for Dentistry

Huka i tō kai: kino te pai!

Anei te pānui i whakaritea e te Whare Wānanga o Otago me Te Kura Kaupapa Māori o Ōtepoti hei whāki atu he tino whakahirahira te whiringa kai hauora me te tiaki niho

Te Ira Tangata 1.7

He tapu te tinana o te tangata. Nō reirā he mahi nui tērā, ko te whakako i te tamaiti ki ngā āhuatanga whakapakari i tōnā tinana, kia tupu ai tōna hauora. Kia mōhio te hunga tamariki ki ngā kai pai, ki ngā kai kino. Kia mōhio hoki ki te painga o te korikori tinana, o te mirimiri tinana, o ngā rongoā a Tane Whakapiripiri...

He whakamāramatanga

Ka aro Te Ira Tangata ki te oranga o te tinana me te wairua o ia tamaiti, o ia tamaiti. He whakahirahira te tiaki i ēnei mea e rua i ō rātou whakaakoranga.

- Nō reira, ka manaaki ngā Kura Kaupapa Māori i te hauoratanga o te tinana, kia puāwai te āhuatanga hauora katoa.

"He kākano i ruia mai i Rakiātea, e kore ia e karo"

Huka i tā tātou kai

He maha ngā momo huka, ā, he whakahirahira ngā huka hei whakahohe i ō tātou tinana. Ka kitea ētahi huka i roto i ngā kai māori reka, pērā i ngā hua rākau me te mīere. Ka puta mai ētahi atu huka i te whakarewaina o ngā kai māngaro (tāhi) pērā i te parāoa, i te raihi me te rīwai.

He tino whakahirahira ngā kai māngaro, pērā i te kūmara, ki ō tātou tīpuna. Engari, he nui te huka i roto i te ngā kai whakahanumi o nāianei, pērā i ngā huapata parakuihi, i ngā waireka me ngā pūrini. He aewa te taumaha huka ki ō tātou tinana.

Kia mōrurururu tātou i te huka ka puta mai ngā mate kino: ka taumaha haere ō tātou tinana, ka pā mai pea te mate mōmona, te mate manawa, te mate huka me te tunga niho.

Ki tā Katerina Te Heikoko Mataira, ko te matehuka, mate manawa, te pēhi kino o te toto me te momona o te tinana, kei te patu kino i te hunga Māori. Nō reira, kia paku noa iho te kai huka, kia ngāwari hoki te kai mīti hinuhinu.

Mō te ora o te whānau ko ngā huawhenua me ngā amiami e tipu ana i roto i te oneone mōmona o tā rātou ake mārakai... ngā tino kai hei whāngai i te ora o ngā tinana.

'Kai tika, oranga tinana; kai kino, he karanga mate'

Ngā inu waireka

Whakarārangi mai ēnei inu, mai i te mea iti rawa te huka ki roto ki te mea kī rawa i te huka.

ITI RAWA

1 _____	4 _____
2 _____	5 _____
3 _____	

KĪ RAWA

Me pēhea te whakaheke i te kai huka?

- Whakahekea tō inu i ngā inu huka rawa - he inu mirumiru, he remaneiri, he tinipia
- Kaua e inu i ngā inu whai hā hua rākau: inumia te wai māori kē, kainga te hua rākau
- Whakawhitia ngā huapata whakareka ki te pāreti noa me ngā huapata pū kākano pēnā i te witipiki
- Kia iti iho tāu kai i ngā kai tere, i ngā kai ā-kēne hoki
- Kainga ngā hua rākau, huri tuarā ki ngā ō moho/paramanawa huka me ngā pūrini
- Ki iti iho tāu kai i ngā ō rangaranga (takeaway meals) kia kotahi te wā i ia rua wiki

Kei rō waha

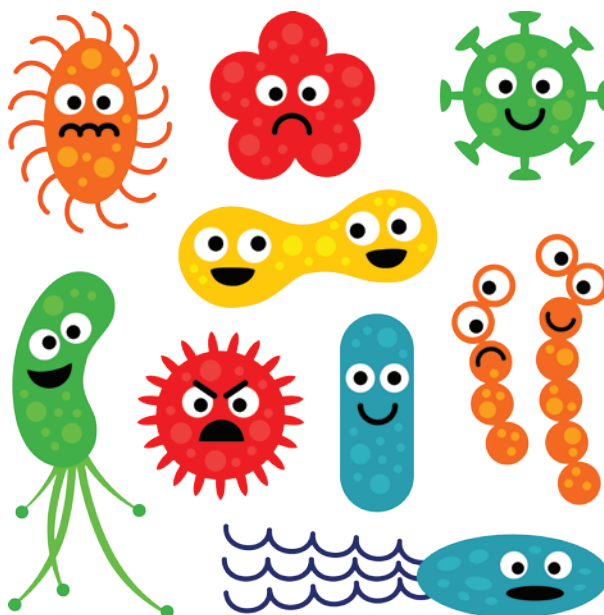
He maha tonu ngā moroiti (microorganisms) i ō tātou tinana, kei roto, kei waho hoki: he huakita, he hekaheka me ētahi atu ngārara. Ka kitea ki ō tātou kiri, ki ō tātou whēkau, ki ō tātou waha, ki ētahi atu wāhi hoki.

Ko tā ētahi o ngā moroiti mahi he āwhina ki te nakunaku i te kai; ka ārai ētahi atu i ngā moroiti kino. Tata ki te kotahi rau tiriona (100 trillion) ngā moroiti kei ia tangata, kei ia tangata!

Kia tirohia, kia mātaihia ngā huakita pai me ngā huakita kino e ora ana i ō tātou tinana, me whiri tipako ki te ūkui miro mā, kātahi ka pania ki runga i tētahi pia whakatipu motuhake. Kei roto i te pia te kai kia tipu ai ngā huakita.

Ia nei, he whakakino te kai i te huka nui ki ō tātou tinana, ki ō tātou waha hoki. He kai nō ngā moroiti ki rō waha i ngā huka kua kainga e tātou, ā, ka puta mai ngā waikawa.

Mai i te huka ki te waikawa

Ka taea e ngā huakita e ora ana i ō tātou waha te huka te moī (ferment). Ka waihanga i ngā waikawa i rō waha, ka whakarewa, ka whakangoikore i ō tātou niho.

Atu i ngā waikawa kua puta mai i te moitanga o ngā momo huka, kua waikawa kē ētahi o ngā kai ka kainga me ngā inu ka inumia e tātou. I te haere o te wā, ka taea ngā mea hīmoemoe, ngā mea kawa (pērā i te winika, te wai rēmana, te inu hihī, te paināporo me ngā rare kawa) ō tātou niho te whakarewa. Ki te mōhio tātou i te waikawatanga, i te pāpāhuatanga rānei o tētahi matū, me ine i tana pH ki te ine-pH.

He noa te pH o ētahi kai me ētahi inu pēnā i te waiū me te wai Māori. He pāpāhua ētahi atu matū, pēnā i te pekena paura (konutai pākawa waro-rua). Ka tāpirihia te pekena paura ki ētahi pēniho kia noa ai te waikawa i roto i ō tātou waha, ki te ārai hoki i ō tātou niho.

PH SCALE

‘Kia kaha te inu wai Māori; huri tuarā ki ngā waireka’

Me pēhea te tiaki i ō tātou niho

Nā te hanga o ō tātou niho ki ngā ōpapa, i taea ai te whakarewaina e ngā waikawa- e ngā waikawa i roto i ā tātou kai, e ngā waikawa i whakaputa mai i ngā huakita e moī huka ana anō hoki.

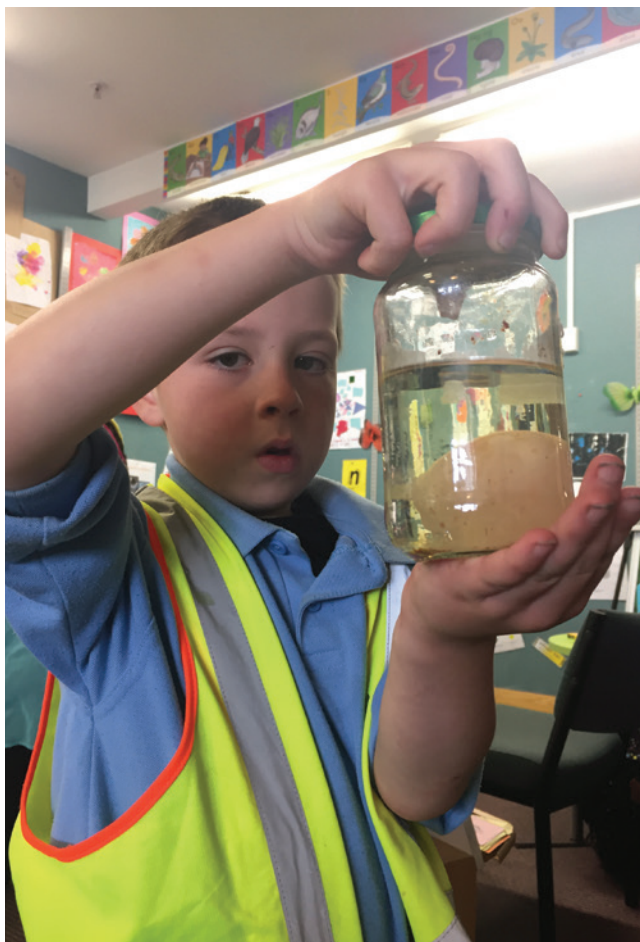
Koinā te take i whakarewaina ai te pāpapa o te huamanu kua tutua ki te winika i te haere o te wā.

Ko te pūkōwhai (fluoride) tētahi rongoā kei roto i te wai māori ka inumia e tātou, kei ētahi pēniho hoki, e whakapakari niho ana, e ārai ana i te pirau.

Koinā te take kāore te winika i whakarewa ai i te pāpapa o te huamanu kua tutua kētia ki te pūkōwhai.

He maha ngā koiawa ki ō tātou niho kōhari (ngā niho ki muri) nā reira ka piri te kai ki aua niho. Koinā te take me taitai tātou i ō tātou niho, me whakamahi hoki i te miro niho ki te taha o ia niho, o ia niho.

I ētahi wā, me whakaārai ō tātou niho ki muri. Mā te rata niho, te kaituku haumanu niho rānei, e whakakapōtae. Ka whakamahi rātou i tētahi rama motuhake kia mārō ai, kia ukauka ai te pōtae.

Mā wai ō tātou niho e tiaki?

Kei te mōhio tātou ki te taitai i ō tātou niho ki te pēniho pūkōwhai kia rua ngā wā, nui ake rānei, ia rā, ia rā, kia ora ai ō tātou niho. Heoi, i ētahi wā ka pirau, ka mamae ngā niho me ō rātou pae.

Me mātua whakarite ngā puare i ō tātou niho i te wā he paku noa iho, kei nui ake ngā puare, ā, ka mamae haere ō tātou niho, ka hutia pea.

Mā ngā rata niho ngā niho o ngā pakeke e tiaki, kua riro mā ngā kaituku haumanu niho ngā niho o ngā tamariki me ngā taitamariki e tiaki. Kei tō mātou rōpū tiaki niho ētahi pūkenga niho. Ko tā rātou mahi he waihanga i ngā taputapu hei āwhina i ngā rata niho me ngā kaituku haumanu niho ki te whakapai i ngā niho kua whakakino, kua ngaro rānei.

I ā rātou e mahi ana, ka mau ngā rata niho me ngā kaituku haumanu niho i ngā kākahu motuhake. Ka mau karapu ringa kia mā ai ō rātou ringa, ka mau ārai kanohi kia kore ai ngā ngārara moroiti e tohaina ki a tātou. Ka whakamahi hoki rātou i ngā whakaata me ngā mōhiti kia pai ake te kite i ō tātou niho.

Ka whakaako te Kaupeka Pūniho, ki Te Whare Wānanga o Otago, i te mātai niho (dentistry), i te mātai haumanu niho (dental therapy), i te mātai pūkenga niho (dental technology) hoki. Mā te wā ka ako pea koe ki tō mātou whare wānanga hei tauria?

Huka i tō kai: kino te pai!

HE MEA TAUTOKO NĀ

Te rōpū whakahaere o te kaupapa nei:

ko Dr Carolina Loch | rātou ko Professor Richard Cannon | ko Associate Professor Lyndie Foster Page
ko Dr Nick Heng | ko Ms Deanna Beckett (Mātai Niho) | ko Dr Lisa Te Morenga (Mātai Kai Tōtika Tākata)

Te Kura Kaupapa Māori o Ōtepoti - Pouako:

ko Tiahuia Kawe-Small | rātou ko Maharata Pere | ko Jaime Tutbury | ko Terri Jackson
ko Hahona Paraki | ko Matariki Makoare | ko Donna Moses-Heeney | ko Esther Rangiahua

Ngā mihi nunui o te wā ki ngā ākonga otirā te whānau.

He mihi anō ki a Phoebe Chiu | rātou ko Victoria Lim | ko Noella Dushime | ko Caitlin Stevenson
ko Sharnah Saunders | ko Rose Campbell (ngā tauira o te Tohu Paetahi: Oraka Niho) | ki a Amira Salem
rātou ko Yasmeen Ruma | ko Shaikah Mokassah (ngā tāura o te Mātai Niho) | ki a Jury Arthur rāua
ko Gabrielle Smith hoki (ngā tāura o te Mātai Kai Tōtika Tāngata).